

TİCİ ve KÖY Dünyası

BAĞDAT CAD. NO: 185 D: 5
SALAMIÇEŞME / İSTANBUL

BAĞDAT CAD. NO: 185 D: 5
SALAMIÇEŞME / İSTANBUL

TURKIYE CUMHURİYETİ
0400 000 000
H POSTA

Sayın Özlen BİROL

Bağdat cad. No: 185 D: 5
Selamiçeşme / İSTANBUL

Türk Tarımında Kadının Yeri

Dr. Özlen HİÇ-BİROL

TZOB, Kadın Çiftçiler Komisyonu Başkanı;

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, İ.İ.B.F. Ekonomi Bölümü part-time Öğretim Görevlisi;

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ, İ.İ.B.F. Ekonomi Bölümü part-time Öğretim Görevlisi

1. Türk Ekonomisinde Tarım Sektörünün Yeri

Türkiye’de tarım sektöründe çalışan kadınların yerini daha iyi belirlemek üzere önce bu sektörünün Türk ekonomisi içindeki yerini kısaca belirtmek gerekmektedir.

* 2001 yılı ortasında Türkiye’nin nüfusu yaklaşık 66.8 milyon, yıllık ortalama nüfus artış oranı yüzde 1.51 dolayındadır.

- Bu nüfusun yüzde 41.5’i “Genç” nüfustur; yani 3-20 yaş grubu arasındadır.

- Bu nüfusu yüzde 35 “kırsal” nüfus, yüzde 65 “kentsel” nüfus olarak ayırabiliriz.

- 66.8 milyon dışında ayrıca 3.5 milyon Türk, yabancı ülkelerde yaşamaktadır; bunun 3 milyonu, çoğunlu-

ğu Almanya olmak üzere, Avrupa Birliği ülkelerindedir.

* 2000’de kişi başına gelir 2.693 Amerikan dolarıdır [Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 2002 Yılı Programı, s. 177].

Bu rakam Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik kriz sonrası döviz kurları artışına göre düzeltilmiştir. Şubat 2001 krizini izleyerek döviz kurları serbest bırakılmış ve büyük ölçüde yükseltilmiştir.

* 1996-2000 beş yıllık dönem boyunca SMH’nin yıllık ortalama artış oranı yüzde 3.9, GSMH’nin yıllık ortalama artış oranı % 4.0 olmuştur.

GSMH’daki bu ortalama artış oranlarını ayrıntılı olarak ele alacak olursak:

- % 3.9 tarım sektöründe büyüme

- % 4 sanayi sektöründe büyüme
- % 4.6 servis ve hizmet sektöründe büyüme gerçekleşmiştir.

* GSMH içinde sektörlerin payları ise, 2000 yılı için aşağıdaki gibidir:

- % 13.5 tarım sektörünün payı
- % 28.3 sanayi sektörünün payı
- % 58.2 servis ve hizmet sektörünün payı (yukarıdaki tüm veriler: DPT, op. cit.).

* 1999 yılında ekilen toplam arazi 18.448.000 hektar, ekilebilir arazi-den nadasa bırakılan 4.900.000 hektardır. Ayrıca, sebze bahçeleri 790.000 hektar, üzüm bahçeleri 530.000 hektar, narenciye 1.404.000 hektar, zeytinlik 600.000 hektar, ormanlar ise 20.703.000 hektardır [Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 2000 Yılı İstatistikleri; s. 272].

* 2000 yılı özellikle dış ticaretin çok kötü idare edildiği bir yıl olmuştur:

- Toplam ihracat (dış-satım) 27.8 milyar dolarda kalırken toplam ithalat (dış-alım) 54.5 milyar dolara ulaşmıştır.

- Cari işlemlerdeki bu açık, yüksek enflasyon ve dış borçların ödenememesi tehlikesi önce Kasım-2000'de ve daha sonra Şubat-2001'de ciddi ekonomik krizlere yol açmıştır.

- Oysa ki, aynı yıl toplam tarım ihracatı 2 milyar dolar, toplam tarım ithalatı ise bunun sadece biraz üzerinde, 2.1 milyar dolar olmuştur [Maliye Bakanlığı, 2001 İktisadi Raporu; s. 166-168].

Bu krizlerin sonucu olarak 2000'de IMF ile müzakere masasına oturulmuş ve yapılan Stand-by Anlaşması uyarınca ekonomik istikrarı sağlayacak bir ekonomik reform paketi hazırlanmıştır. Döviz fiyatı da, mecburen, serbest piyasaya bırakılmıştır. Böylece müteakip yıllarda bu politikalar sonucu ihracat artmış, ithalat azalmış, bu arada tarım dış ticaret dengesi de 2000'e oranla düzelmiştir. Rakamlarda tarım sektörünün dış ticaret içindeki payının düşük gözükmesi ise aslında aldatıcıdır, çünkü sanayi ihracatı içinde çok geniş ölçüde tarım girdileri kullanılmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, burada verilen istatistikler ve yapılan saptamalar çok geniş bir çerçeveyi kapsamamakta, örneğin bölgesel farkları, sosyolojik özellikleri vs. gözlemlemekte ve dolayısıyla Türk ekonomisi içinde tarım sektörünün yeri hakkında ancak kaba bir fikir vermektedir. Daha derinlemesine yapılacak bir incelemede tarım sektörünün coğrafi bölgeler arasında büyük farklar gösterdiği anlaşılabilecektir. Bu farklar ve sosyolojik özellikler, kadının tarımda yeri açısından

Tablo 1: 6 Yaş ve Üstü Okur-Yazar Nüfus Oranları, Ekim-1992

	Toplam (T)	Erkek (E)	%	Kadın (K)	%
Toplam	55,207.9	28,126.3	50.9	27,081.6	49.1
Okur-Yazar olmayan	8,276.6	2,537.0	30.7	5,739.6	69.3
%	15.0	9.0		21.2	
Okur-Yazar olan	44,692.2	24,545.8	54.9	20,146.4	45.1
%	81	87.3		74.4	
Bilinmeyen	2,239.1	1,043		1,195.6	

Kaynak: DİE, 1999-Ekim Hane Halkı

dan da önemlidir. Örneğin Marmara, Ege, Akdeniz Bölgeleri göreceli olarak daha gelişmiş bölgelerdir. Karadeniz Bölgesi'ndeki ürünler genellikle en çok devlet desteği almaktadır; bu nedenle Karadeniz Bölgesi'ndeki tarım geliri Orta Anadolu Bölgesi'nden daha fazladır. Güney Doğu Anadolu Bölgesi ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesi ise en az gelişmiş bölgedir. Fakat iç göçler ve kentlere göç nedeniyle bu bölgenin nüfusu oransal olarak düşüktür. Ayrıca Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) bu bölgede yeni olanaklar yaratmıştır. Bu proje ile durum hızla değişecektir.

2. Türkiye'de Tarım

Sektöründe Çalışan Kadınlar

Öncelikle Türkiye'de genel olarak kadınların erkeklerden daha az eğitim gördüklerini belirtmek gerekir. Okur-yazar olan ve eğitim görmüş Türk kadınlarının oranı Avrupalı eğitimli kadınların oranından oldukça düşüktür; fakat bu oran birçok Asya'daki, Güney Amerika'daki ve tabii Afrika'daki orandan daha yüksektir.

Aşağıda Tablo 1'de erkek ve kadınların okur-yazarlık oranları verilmektedir [DİE, 1999 Ekim Hane Halkı İşgücü Anketi]. Bu tabloda okur-yazar olan ve okur-yazar olmayan nüfus dışında, cevaplara verilen eksikler

ve/veya tutarsızlıklar yüzünden bir de bilinmeyenler grubu yer almaktadır.

İşgücü Anketi

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, kadınlarda okur-yazar olmayan nüfus erkeklerle oranla çok daha fazladır. Okur-yazar olmayan toplam nüfusun yüzde 69.3'ü kadın, sadece yüzde 30.7'si erkektir.

1999-Ekim Anketi sonuçları kırsal ve kentsel nüfusa göre bir tasnif içermemektedir. Böyle bir tasnifin yapıldığı en son istatistik 1990 yılına aittir ve oldukça eski sayılabilir. Ama, eski de olsa, bu istatistiklerden kentsel kadın nüfusunun okur-yazarlık ve eğitim düzeyinin kırsal kadın nüfusunun üzerinde olduğu açıkça görülebilmektedir. DPT ise, 2000 yılı için, kentsel ve kırsal alanlardaki kadınlarda toplam

87.3'ü (3.512.000) bu kategoridedir. Tarım sektöründe kendi işinde çalışan kadın sayısı sadece 343.000 kişidir (yüzde 8.5). Buna karşı tarım sektöründe çalışan toplam erkek nüfus 4.815.000 kişi olup bunun yüzde 62.6'sı (3.015.000) kendi işinde çalışmakta, sadece yüzde 31'i (1.491.000) ücretsiz aile efradı kategorisine girmektedir.

Tablo III'ten çıkacak dördüncü sonuç şudur: Tarım sektöründe devamlı/geçici çalışanlar kategorisi gerek kadın gerek erkek nüfus için çok düşüktür. Bu da göstermektedir ki; tarım sektöründeki işletmelerin çoğunluğu çok küçük ölçekli ve/veya aile işletmesi niteliğindedir. Devamlı veya geçici işçi çalıştıran büyük işletme sayısı ise az olmalıdır.

Burada belirtmek gerekir ki, bu tasnif ile toprak mülkiyeti dağılımı arasında tam bir paralellik söz konusu değildir; çünkü Türkiye'de toprağı kiralarak tarım yapmak çok yaygındır. Elinde hiç toprağı olmayan veya yetersiz toprağı olan aileler, büyük toprak sahibi olan ailelerden veya şehirlerde yaşamaya başlayıp kendi topraklarını kendileri işletmeyen ailelerden tarla kiralarak işletebilmekte-

dirler. Hatta bunlardan başarılı olanları daha sonra kendileri de toprak satın alarak toprak sahibi olabilmektedirler. Yine dış ülkelerde çalışan bazı işçiler de tasarruflarıyla toprak sahibi olmayı tercih edebilmektedir.

Bu araştırmada tarım-dışı sektörlerde çalışan kadınların incelenmesine inilmemiştir; fakat bu konu hakkında şunu söyleyebiliriz: Yukarı düzeyde çalışan işgücü içinde (üst düzey yöneticiler, vb.), kadın nüfusun payı çok düşüktür. Bu grubun yalnızca % 9.1'i kadın, % 90.9'u ise erkektir. Bilimsel ve teknik personel kategorisindeki kadınların oranı ise biraz daha yüksektir yüzde 33.6, fakat bu oran da aslında yetersizdir [DİE, op. cit.].

İşsizler ve eksik istihdam istatistiklerine gelince (haftada 40 saatten az çalışanlar, düşük ücretle çalıştıkları için yeni iş arayanlar, kendi mesleklerinde çalışmadıkları için yeni iş arayanlar), bu kategorilerde belirgin bir lehte veya aleyhte eğilim yoktur. Buradan da anlaşılabilir ki; kentlerdeki kadınların büyük bir bölümü çalışmadığı gibi, iş bile aramamaktadır; çünkü başka türlü olsaydı, işsiz kadın sayısı çok yüksek çıkardı.

3. Türk Tarımında Kadınların Yeriyile İlgili Gözlemler

* Yukarıdaki istatistikler tarım sektöründe çalışan kadınların aynı sektörde çalışan erkeklere oranla çok düşük ve aşağı düzeyde olduğu izlenimini verebilir; ama böyle bir yorum çok yüzeysel bir yorum olacaktır. Çünkü, bu konuda yapılmış sosyolojik incelemeler yetersizdir, üstelik mevcut incelemeler ve gözlemler kırsal alanda yaşayan ve tarım sektöründe çalışan kadınların gerçek yerinin, bu istatistiklerde gözükenden daha yukarıda olduğuna işaret etmektedir.

Bu gözlem özellikle nispeten zengin bölgeler olan Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi için geçerlidir; nispeten fakir olan doğu bölgelerde ise kadınların yeri daha düşük ve aşağı düzeylerdedir.

Tarım sektöründe çalışan kadınların yeriyile ilgili yukarıdaki bu genel gözleme destek olarak aşağıdaki diğer gözlemleri de ekleyebiliriz.

* Birincisi, genellikle tarım sektöründe çalışan erkekler daha ağır olan traktör ve makine kullanımı gibi işleri yürütmektedirler. Kadınlar ise daha az fiziki kuvvet ve daha az teknik bilgi gerektiren işleri yapmaktadırlar: çapalama, pamuk, sebze, meyve gibi ürün toplama, hayvanlara bakma, vb. Ayrıca, çocuk bakımı da dahil, evin işlerini de yine kadınlar yürütmektedirler. Yine kadınlar, bazen yaşlılar, çocuklar, - çok sık olmamakla beraber, boş kaldıklarında- olgun yaşta er

Benzer bir patern Karadeniz Bölgesinde de gözlenmektedir. Bu bölgede de kadınlar yine fındık, tütün, çay üretiminde genelde kendi aile işletmelerinde iş görürler. Erkekler ise balıkçılık, tekne inşaatı, silah üretimi gibi işlerde çalışırlar.

Yoğun iş gerektiren mevsimlerde, Doğu Anadolu Bölgesi gibi daha fakir

olan bölgelerden gruplar, özellikle Akdeniz Bölgesi'nde olduğu gibi zengin tarımı olan illere göçerler ve bir süre orada geçici işçi olarak çalışırlar ve daha sonra yeniden kendi bölgelerine dönerler.

* İkincisi, köylerde ve tarım sektöründe kadını aile içinde ikinci dereceye düşüren gelenek, adet yada inanış yoktur! Hatta, birçok ailede akıllı, bilge kadınlar fiile ailelerini idare ederler.

Yine, tarım işlerinin de gereği, köydeki kadınlar için tesettür de söz konusu hiçbir zaman olmamıştır. Genellikle soğuk veya sıcağa karşı başlarını örtse de, burada amaç saçların gizlenmesi hiç değildir! Doğal olarak, eğitim ve gelir düzeyi düşük olan bölgelerde ve özellikle buradaki kasaba ve şehirlerde ise durum daha farklıdır.

Burada belirtilmesi gereken en önemli konu, kökten dinciliğin, tesettürün ve tarikatların köylerde değil, daha çok kasabalarda ve şehir varoşlarında gelişme alanı bulabildiğidir. Kasabalarda kadınlar çalışmazlar, da-

ha kolay eve kapatılırlar ve tesettüre girerek aile içinde de ikincil bir duruma getirilirler. Aynı durum şehir varoşlarında da gözlenmektedir. Bir halde ki, şehir varoşlarında fabrika, ev hizmetleri, vb. işlerde çalışan ve ikincil duruma itilmemiş kadınlar da mevcuttur. Bu durum aşiret bağlarının kuvvetli olduğu bölgeler için de farklıdır.

Yukarıdaki gözlemlerden başka, son olarak üç önemli gözlemi de eklemek isterim:

* Biricisi, ulu önderimiz Atatürk 1923'de Cumhuriyet'i kurarken, Türk Kadınları'na, o dönemde birçok Avrupa ülkesine göre dahi ileri sayılabilecek, medeni haklar vermiştir. Her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki çok-eşli-evlilik kaldırılmış ve tek-eşli-evlilik getirilmiştir.

Ayrıca, İsviçre'den alınan medeni kanun ile kadınlara da medeni haklar tanınmış olmaktadır.

Yine, ilkokulun herkese zorunlu hale getirilmesi sonucu, özellikle kız çocuklarının da en azından ilkokula gönderilerek okuma-yazma öğrenmesini sağlayan bir başka adım olmuştur. Atatürk, politika dahil, kadınların çeşitli mesleklerde yer almasını da teşvik etmiştir.

Kaldı ki, Atatürk'ün istediği toplumun yaratılabilmesi için, Kurtuluş Savaşı'nda büyük görevler üstlenmiş Türk kadınlarının, erkeklerle eşit haklara sahip olması şarttı...

* Zamanla, kanunlarda yapılan yeni düzenlemelerle kadınların hakları, dünyadaki gelişmelere de paralel olarak, daha da geliştirilmiştir. Fakat; Türk kadınlarının hepsinin kanunlarda yer alan bu hakların tümünü kullandığını söylemek mümkün değildir. Üze-

rine üstlük, kökten dincilik akımıyla, kadınlar gerek vatandaş olarak gerek aile içinde ikincil bir duruma itilmektedir. Kökten dincilik akımı içinde kadın haklarının gelişmesini isteyenler ise çok azınlıkta kalmaktadır.

Diyanet İşleri ise, giderek kadın haklarını daha genişletmektedir. Örneğin, kadınların camilerde ibadete gelmelerine, cenaze namazı kılmalarına artık izin verilmektedir. Kadına karşı şiddet kullanımı ise eleştirilmekte ve dinimize aykırı olduğu vurgulanmaktadır.

* Üçüncüsü, bir çok devlet kurumları - bazıları Dünya Bankası'ndan mali yardım alarak, programlar yaparak tüm kadınlara ve bu arada da kırsal alandaki kadınlara destek, yardım ve hizmet sağlamaktadırlar. Aile Planlaması Programı, çocuk doğumuyla ilgili devlet kurumları, sağlıklı ilgili devlet kurumları bunlardan bazılarıdır. Fakat; bunların etkinliklerinin çoğu henüz çok yetersiz düzeydedir.

Yine, daha çok şehirlerde kurulan vakıflar ve dernekler de hem boşanan kadınlara, hem kocalarından fiziki şiddet gören kadınlara, hem de çalışan kadınların çocuklarına bakmalarına vb. yardımda bulunmaktadır. Bu tür vakıf ve derneklerin mali olanakları ve sayıları azdır ve henüz köylere yönelmiş teşebbüsleri yok sayılabilir.

Son olarak belirtmek isterim ki, hükümet istikrarlı ve dengeli bir ekonomik kalkınma programı izlemeye devam eder, az gelişmiş bölgelerin kalkınması konusuna ve genel olarak da eğitim konusuna ağırlık ve öncelik vermeye devam ederse, özellikle tutarlı bir politika tarım politikası ile tarım sektöründe üretim artışı sağlarsa, kadınların sorunları da azalacak; gerek genel olarak gerek tarım sektöründe kadının durumu da hak ettiği yere gelebilecektir.

Nüfusun çalışan gücüne bakarsak;

* 2000 yılında toplam sivil işgücü 22.029.000 ve toplam sivil istihdam 20.578.000 olmuştur [SPO, 2002 Annual Program].

Bu istihdamın sektörlere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

- 7.187.000 kişi (% 34.9) tarım sektöründe

- 3.733.000 kişi (% 18.2) sanayi sektöründe

- 9.658.000 kişi (% 46.9) servis ve hizmet sektöründe çalışmaktadır.

2000 yılında işsiz sayısı 1,451,000 (% 6.6), eksik istihdam 3,494,000 (% 13,6) olmuştur [DİE, ibid.]. Tarım sektöründe çok sayıda, kamu sektöründe, inşaat sektöründe, ulaşırmada, küçük ticarete, vb. ise az sayıda gizli işsiz ve/veya mevsim işsizliği gözlenmektedir.

* Sektörlerin GSMH ve istihdam içindeki paylarını karşılaştırdığımızda, tarımda yaratılan katma değerle ilgili aşağıdaki sonuç çıkmaktadır:

- Sanayide yaratılan katma değer, tarımdakinin 4 katı,

- Servis ve hizmet sektöründe yaratılan katma değer, tarımdakinin 3.4 katıdır.

Bu fark, diğer sektörlerde tarıma kıyasla hem çalışan başına daha fazla sermaye kullanılmasından hem de da-

ha yüksek teknoloji düzeyinden doğmaktadır. Ayrıca, bilindiği gibi, tarımda çok sayıda gizli işsiz ve aynı zamanda mevsimsel işsizlik vardır ki, bu da tarımda kişi başına verimliliğin ve katma değer düşük çıkmasında rol oynamaktadır.

* Tüm bu tutarlı verilerden sonra, yatırımlara baktığımızda oldukça farklı sonuçlarla karşılaşmaktayız. Öncelikle yatırımların dağılımı ele alarak, sektörel sermaye birikimi hakkında bir fikir elde edebiliriz:

- 2000 yılında toplam sabit yatırımların GSMH'ya oranı yüzde 25.8 olmuştur.

- Bunun % 7.6'sı kamu, yüzde 18.2'si özel yatırımlara aittir. Yani:

- Toplam sabit yatırımların GSMH'ya oranla yüzde 30.6'sı kamu,

yüzde 69.4'ü özel yatırımlardan oluşmuştur.

* Toplam sabit yatırımların sektörlere göre dağılımı aşağıda sunulmaktadır:

- 2000 yılında toplam sabit sermaye içinde tarımın payı sadece yüzde 4.5'tir.

- Tarıma düşen bu pay içinde kamu yatırımları özel yatırımlardan daha fazladır.

- Yani, toplam kamu yatırımları içinde tarımın payı yüzde 8.6, toplam özel yatırımların içinde tarımın payı yüzde 2.6'dır. (DPT, op. cit. s.34,35).

Kısaca, toplam sabit yatırımlardan tarıma düşen pay - ki bunun da çoğu toplam kamu yatırımlarıdır- tarım sektöründe gerekli olan alt-yapı eksikliklerini tamamlayabilmek ve tarımdaki talebi karşılayabilmekten çok çok uzaktır.

Ayrıca, tarımda çok uzun süre yanlış politikalar, yanlış kalkınma stratejileri ve yanlış fiyatlandırmalar uygulanmıştır. Örneğin, 1980'lerden sonra tarım malları destekleme fiyatları artışı, enflasyonun çok altında tutulmuş; buna karşın mazot, kimyasal gübre ve tarım ilaçları fiyatları ise enflasyon oranının çok üstünde yükseltilmiştir.

